

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย 11

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ที่รับผิดชอบในการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีด้านการแพทย์แผนไทย ในระบบบริการสุขภาพ ได้ร่วมมือกับสำนักวิทยาศาสตร์ราชบัณฑิตยสถาน จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานขึ้น โดยมีเป้าหมายที่จัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยอย่างน้อย 1,000 คำเพื่อใช้เป็นเอกสารอ้างอิงด้านการแพทย์แผนไทย บทความนี้จึงนำศัพท์จากผลการพิจารณาของคณะกรรมการทั้ง ๒ คณะมาทยอยลงพิมพ์ในวารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก เพื่อรับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องในวิชาชีพแพทย์แผนไทย ซึ่งหากมีข้อคิดเห็นที่แตกต่างจะได้นำเสนอต่อคณะกรรมการให้พิจารณาปรับปรุงแก้ไขต่อไป

โกฐ น. ๑. เครื่องยาพวกหนึ่ง มักเป็นของที่มาจากต่างประเทศ ใช้ในปริมาณน้อย แต่มีสรรพคุณสูง เช่น โกฐเชียง โกฐสอ โกฐหัวบัว โกฐเขมา โกฐจุฬาลัมพา. ๒. พิกัดยาประเภทหนึ่ง แพทย์แผนไทยแบ่งพิกัดโกฐออกเป็น ๔ พวก คือ โกฐทั้ง ๕ โกฐทั้ง ๗ โกฐทั้ง ๙ และโกฐพิเศษ มีสรรพคุณโดยรวมสำหรับแก้ไข้ แก้หืด แก้ไอ ทำให้หัวใจชุ่มชื้น กระเจายลม แก้เสียดแทงสองราวข้าง แก้มลมในกองธาตุ, เขียนว่า โกฏ โกฎ โกฎฐ โกต หรือ โกษฐ ก็มี. [มาจาก Kushta ในภาษาทมิฬ ซึ่งเป็นภาษาถิ่นในเปอร์เซีย แปลว่า ฆ่า (โรค)ปราบ (โรค) หรือกำจัด (โรค)].

โกด, โกษฐ ดู โกฐ.

โกฏ, โกฎ, โกฎฐ ดู โกฐ.

โกฐกระดูก น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นรากแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Saussurea lappa* C.B.Clarke ในวงศ์ Asteraceae (Compositae) มีชื่อสามัญทางการค้าว่า

aucklandia, costus, kut, kut root, kuth, kuth root หรือ saussurea. เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ใบเดี่ยว เรียงเวียน รูปสามเหลี่ยม ช่อดอกแบบช่อกระจุกแน่น ออกตามปลายกิ่งหรือตามซอกใบ ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อน แบนโค้ง แพนปัส (pappus) สีน้ำตาล ตำราสรรพคุณยาไทยว่ามีรสขม หวาน มัน ระคนกัน รุ้แก้เสมหะและลม แก้หืด หอบ แก้มในกองเสมหะ บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น บำรุงกระดูก. (จ. มูเซียง, บักเฮียง).

โกฐกะลั้ง น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเมล็ดแก่แห้งของต้นแสลงใจ ซึ่งมีชื่อวิทยาศาสตร์ ว่า *Strychnos nux-vomica* L. ในวงศ์ Strychnaceae มีชื่อสามัญว่า dog button, poison nut, หรือ quaker button เป็นไม้ต้น ผลดิบ แต่ผลดิบใหม่ไอลำต้นและกิ่งมักคดงอ เปลือกเรียบ สีเทาอมดำมีประสีเหลืองใบเดี่ยวเรียงตรงข้ามหรือเยื้องกันเล็กน้อย ช่อดอกแบบช่อกระจุกแยกแขนง ดอกสีขาวหรือสีขาวแกมสีเขียวยาวอ่อน ผลกลม เกี้ยง ผิว

* คณะกรรมการที่ปรึกษา : ประธาน นพ.วิชัย โชควิวัฒน์, รองประธาน รศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร, อนุกรรมการ ศ.ดร.กำจร มนูญปีจ, ศ.ดร.กาญจนา นาคสกุล, ศ.ดร.กฤษณา ขุดิมา, ศ.(พิเศษ) ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ศ.ดร.นพ.ปณต มิคะเสน, ศ.ดร.นพ.สมชัย บวรภิตติ, นางนัยนา วราอศฺวปติ, นพ.ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ผู้อำนวยการกองประกอบโรคศิลปะหรือผู้แทน, นายสุพจน์ แจ้เร็ว, นายปวิต ว่องวีระ, นายสมบัติ พลายน้อย, นายปิ่นแก้ว ตันนวล, นายบุญมี ทองศรี, นายประกอบ อุบลขาว, นายมนาวุฑฒ ผุดผาด, นายยงยุทธ ตริณูชกร, นางเย็นจิตร เตชะดำรงสิน, อนุกรรมการและเลขานุการ ดร.อัญชลี จูฑะพุทธิ, อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ นางสาวสมทรง ศกุนตนาค, นางกัณทิมา สิทธิธัญกิจ

† คณะกรรมการจัดทำ : ประธาน นพ.วิชัย โชควิวัฒน์, รองประธาน รศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร, อนุกรรมการ ศ.ดร.พเยาว์ เหมื่อนวงษ์ญาติ, พญ. สมบูรณ์ เกียรตินันท์, นางนัยนา วราอศฺวปติ, นพ. ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ร.ต. หญิงศิริพงษ์ แพทยานนท์, นายสมศักดิ์ หัสละเมียร, พ.ท. อัม แสงปัญญา, นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช, นายสุวัฒน์ ตั้งจิตเรจริญ, ประธานกรรมการวิชาชีพสาขาแพทย์แผนประยุกต์หรือผู้แทน, นางกัญญา ตวิเศษ, นางพรทิพย์ เต็มวิเศษ, อนุกรรมการและเลขานุการ ดร.อัญชลี จูฑะพุทธิ, อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ นางสาวสมทรง ศกุนตนาค, นางกัณทิมา สิทธิธัญกิจ, นางมาลา สร้อยสำโรง, นางสาวจิรัชยา แก้วสนธยา, นางสาวธนาธิป ฉิมแพ

หนาและแข็ง ผลสุกสีส้มถึงแดง เมล็ดมีจำนวนมาก รูปกลมแบนคล้ายกระดุม ขอบนอกนูน มีขนสีนวลเหลือบสีเทาปกคลุมหนาแน่นคล้ายกำมะหยี่ ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีรสเมาเบื่อ ขมจัด สรรพคุณบำรุงธาตุ บำรุงหัวใจให้แข็งแรง แก้อัมพาต แก้ริดรอก แก้ไข้ เจริญอาหาร ขับน้ำย่อย แก้โรคในปากในคอ ขับพยาธิ ขับปัสสาวะ แก้พิษงู พิษแมงป่อง พิษตะขาบ แก้ลมพานไส้ แก้ริดสีดวงทวาร แก้เหน็บชา แก้กระษัย แก้ปวดเมื่อย จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภพโกฐพิเศษ ๓ ชนิด ร่วมกับโกฐกักราและโกฐน้ำเต้า, เม็ดกะจี่ เม็ดกัจจี้ กะกลิ้ง เม็ดตุ้มกาแดง เม็ดแสงเบือ เม็ดแสงใจ เม็ดแสงเบือ เม็ดแสงเบือ เม็ดแสงโหนดหรือ เม็ดแสงทม ก็เรียก. (จ. หมาเหียนจื่อ, เป๋ไจ้จี้, กะจี้ หรือ กัจจี้).

โกฐกักรา น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นปุ่มหูด (gall) ที่เกิดจากใบของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Pistachia chinensis* Bunge subsp. *integerrima* (Stewart) Rech.f. ในวงศ์ Pistachiaceae มีชื่อสามัญทางการค้าว่า Pistachia gall เป็นไม้ต้น ผลัดใบ เปลือกสีเทาเข้มหรือเกือบดำ ใบประกอบแบบขนนกปลายคี่หรือคู่ เรียงเวียน ใบย่อยเรียงตรงข้าม รูปใบหอก ดอกแยกเพศต่างต้น ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกตามซอกใบ ดอกเล็ก ไม่มีกลีบดอก ผลแบบผลเมล็ดเดี่ยวแข็ง เมื่อสุกสีส้มแล้วเปลี่ยนเป็นสีม่วง ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีสรรพคุณแก้ลมอันทำให้คลื่นเหียน แก้ดีพิการ แก้ริดสีดวงทวารทั้ง ๔ จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภพโกฐพิเศษ ๓ ชนิด (ร่วมกับโกฐกะลั้งและโกฐน้ำเต้า), โกฐกักรกะตรา โกฐกักรตรา หรือ โกฐกัตรา ก็เรียก. (อ. crab's claw, ฮ. kakra, ส. kakrasingi, karkatashringi).

โกฐกักรกะตรา, โกฐกักรตรา, โกฐกัตรา ดู โกฐกักรา.

โกฐก้านพร้าว น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าและรากแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Picrorhiza kurroa* Royle et Benth. ในวงศ์ Scrophulariaceae มีชื่อสามัญทางการค้าว่า Katuka เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เหง้ายาว ทอดเลื้อย สีน้ำตาลแกมสีเทารากอวบ ใบเดี่ยว เรียงเวียน ใบใกล้โคนต้นรูปหอกหรือรูปรีแคบออกเป็นกระจุก ช่อดอกแบบช่อกระจุก ก้านช่อดอกโอดออกที่ปลายต้น รูปกึ่งทรงกระบอก ผลแบบผลแห้ง มีกลีบเลี้ยงติดทน ตำราสรรพคุณยาไทยว่า ใช้แก้ไข้เรื้อรังและแก้ไข้ที่มีอาการส่ออกร่วมด้วย แก้เสมหะเป็นพิษ จัดอยู่ในพิภพโกฐทั้ง ๗ และโกฐทั้ง ๙, โกฐก้านมะพร้าว ก็เรียก. [ส. katki, katuruhini, kutki, อ. picrorhiza rhizome and root].

โกฐก้านมะพร้าว ดู โกฐก้านพร้าว.

โกฐขี้แมว น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นรากแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Rehmannia glutinosa* (Gaertn.) Libosch. ex Fisch. et C.A.Mey ในวงศ์ Scrophulariaceae มีชื่อสามัญทางการค้าว่า Rehmannia root เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ทั้งต้นมีขนอยู่ทั้งชนิดมีต่อมและไร้ต่อมปกคลุมหนาแน่น รากอวบหนา รูปกระสวย เมื่อสดสีส้ม ใบเดี่ยว ใบที่โคนต้นเรียงเวียนเป็นกระจุก ใบที่อยู่สูงขึ้นไปเรียงเวียนห่าง ๆ รูปไข่ รูปไข่กลับแกมรูปใบหอกถึงรูปรีแคบ ช่อดอกแบบช่อกระจุก ออกตามซอกใบหรือปลายยอด ด้านนอกสีแดงแกมสีม่วง ด้านในสีส้มแกมสีเหลือง ผลแบบผลแห้งแตกกลางพู สีแดง ตำราสรรพคุณยาไทยว่า ใช้เป็นยาเย็นและยาแก้ไข้ใน. (จ. ตั้วหวง, ตั้วอึ้ง, อ. Chinese foxglove root, glutinous rehmannia root).

โกฐเขมา [โกดะเขมา] น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Atractylodes lancea* (Thunb.) DC. ในวงศ์ Asteraceae (Compositae) มีชื่อสามัญว่า Rhizoma Atractylodes หรือ Atractylodes rhizome เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เหง้าทอดนอนหรือตั้งขึ้น มีรากพิเศษขนาดเท่า ๆ กันจำนวนมาก ลำต้นขึ้นเดี่ยวหรือเป็นกระจุก ใบเดี่ยว เรียงเวียนแผ่นใบบางคล้ายกระดาษ มีหลายรูปแบบ ขอบมีขนครุยหรือหยักซี่ฟัน ช่อดอกแบบช่อกระจุกแน่น มี ๑ ถึงหลายช่อ ออกที่ปลายกิ่ง ดอกสีขาว เป็นดอกสมบูรณ์เพศหรือดอกเพศเมียที่มีเกสรเพศผู้ลดรูป กลีบเลี้ยงเป็นขน สีน้ำตาลถึงสีขาวหม่น ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อน รูปไข่กลับ ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีกลิ่นหอม รสร้อน ใช้เป็นยาบำรุงธาตุ เป็นยาบำรุง ใช้แก้ไข้โรคเข้าข้อ เป็นยาเจริญอาหาร ยาขับปัสสาวะ แก้โรคในปากในคอ ระบับอาการหอบ แก้หวัด คัดจมูก แก้ไข้ แก้ลมตะกั่ง แก้เหื่อออกมาก แก้ไข้รากสาดเรื้อรัง จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภพโกฐทั้ง ๕ โกฐทั้ง ๗ และโกฐทั้ง ๙, โกฐหอม ก็เรียก. (จ. ชังตุ๊ก, ชางจู้, อ. Atractylodes black rhizome).

โกฐจุล ดู โกฐจุฬาลัมพา, โกฐจุฬาลำพา.

โกฐจุฬารศ, โกฐจุฬารส น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นใบแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Eucalyptus globulus* Labill ในวงศ์ Myrtaceae มีชื่อสามัญว่า blue gum เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ เปลือกต้นเรียบ สีเหลืองนวลถึงสีเทา ใบเดี่ยว ใบอ่อนรูปไข่ เรียงตรงข้าม ใบแก่รูปใบหอกหรือรูปเคียว เรียงสลับ คล้ายแผ่นหนัง มีต่อมน้ำมันทั้ง ๒ ด้าน ดอกแบบช่อซี่ร่ม ผลแห้งแตก

รูปเกือบกลม เป็นไม้พื้นเมืองของประเทศออสเตรเลีย คัมภีร์สรรพคุณลักษณะสรรพคุณแลมหพิกัฏว่า ใช้กระจายบุโพอันเป็นก้อน และฆ่าพยาธิที่เกิดจากไส้ด้วนไส้ลาม เมื่อนำโกฎจุฬารคมากลั่นจะได้น้ำมันโกฎจุฬารศ หรือน้ำมันยูลิปัส ใช้เป็นยาธาตุ ยาขับลม บรรเทาอาการหวัด ขับเสมหะ ใช้ทาแผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก ช่วยให้ไม่เกิดการพุพอง.

โกฎจุฬาลัมพา, โกฎจุฬาลำพา น. เครื่องยาศนิตหนึ่ง เป็นส่วนเหนือดินแห้งที่เก็บในระยะออกดอกของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Artemisia annua* L. ในวงศ์ Asteraceae (Compositae) มีชื่อสามัญว่า sweet wormwood herb เป็นไม้ล้มลุกอายุปีเดียว แตกกิ่งมาก ทั้งต้นมีกลิ่นแรง มีขนประปราย หลุดร่วงง่าย ใบเดี่ยว เรียงเวียน มีต่อมโปร่งแสง ขอบใบหยักลึก ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง รูปพรีระมิดกว้าง ช่อย่อยแบบช่อกระจุกแน่น สีเหลืองถึงสีเหลืองเข้ม ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อน ตำราสรรพคุณยาไทยว่า แก้ไข้เจสิย (ไข้จับวันเว้นวัน) แก้ไข้ ลดเสมหะ แก้หืด แก้ไอ ใช้เป็นยาขับเหงื่อ จัดเป็นโกฎชนิตหนึ่งในพิกัตโกฎทั้ง ๕ โกฎทั้ง ๗ และโกฎทั้ง ๙, โกฎจุฬาลำพาจีน หรือ โกฎจุลา ก็เรียก. (จ. ชิงฮาว, แซเฮา).

โกฎจุฬาลำพาจีน ดู โกฎจุฬาลัมพา, โกฎจุฬาลำพา.

โกฎเชียง น. เครื่องยาศนิตหนึ่ง เป็นรากแขนงแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Angelica sinensis* (Oliv.) Diels ในวงศ์ Apiaceae (Umbelliferae) มีชื่อสามัญว่า Chinese angelica เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี รากอวบ หนา รูปทรงกระบอก แยกเป็นรากแขนงหลายราก มีกลิ่นหอมมาก ลำต้นสีเขียวแกมสีม่วง มีร่องตามยาว แตกกิ่งตอนบน ใบหยักลึกแบบขนนก รูปไข่ ช่อดอกแบบช่อซี่ร่มเชิงประกอบ ออกตามปลายกิ่งหรือซอกใบ มีช่อย่อยขนาดไม่เท่ากัน ดอกสีขาวหรือสีแดงแกมสีม่วง ผลแบบผลแห้งแยก รูปรี รูปไข่ รูปไข่กลับ หรือเกือบกลม สันด้านล่างหนาแคบ ด้านข้างมีปีกบาง กว้างเท่ากับความกว้างของผล อาจมีหรือไม่มีท่อน้ำมันตามร่อง ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีกลิ่นหอม รสหวานขม มีสรรพคุณแก้ไข้ แก้สะอึก แก้เสียดแทงราวข้างจัดเป็นโกฎชนิตหนึ่งในพิกัตโกฎทั้ง ๕ โกฎทั้ง ๗ และโกฎทั้ง ๙. (จ. กุยเหว่ย, กุยบัว).

โกฎเชียงเทศ น. เครื่องยาศนิตหนึ่ง เป็นรากและลำต้นใต้ดินแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Cimicifuga racemosa* (L.) Nutt. ในวงศ์ Umbelliferae มีชื่อสามัญว่า black cohosh หรือ black snakeroot เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ใบประกอบงอกจากเหง้า

ดอกเป็นช่อแยกแขนง กลีบดอกรูปขอบขนาน สีขาว ผลแตกแนวเดียว เมล็ดรูปครึ่งวงกลม สีน้ำตาล เป็นไม้พื้นเมืองของทวีปอเมริกาเหนือบริเวณชายฝั่งตะวันออก คัมภีร์สรรพคุณลักษณะสรรพคุณแลมหพิกัฏว่า ใช้แก้ไข้เพื่อกำเฒา ให้หนาวให้ร้อนให้ระส่ำระสาย ให้ท้องขึ้นกินอาหารมิได้ ให้เหงื่อตก ให้หอบ ในต่างประเทศใช้โกฎเชียงเทศในการบรรเทาอ่อนนุญวาม เหงื่อออกมากตอนกลางคืนในสตรีวัยหมดระดู.

โกฎทั้ง ๕ น. พิกัตยาพวกหนึ่ง ประกอบด้วยโกฎเชียง โกฎสอ โกฎหัวบัว โกฎเขมา และโกฎจุฬาลัมพา รวม ๕ สิ่ง ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีรสสุขุม สรรพคุณโดยรวมแก้ไข้ แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้หืดไอ แก้โรคปอด แก้โรคในปาก ชูกำลัง บำรุงโลหิต และแก้ลมในกองธาตุ, เบญจโกฎ ก็เรียก.

โกฎทั้ง ๗ น. พิกัตยาพวกหนึ่ง ประกอบด้วยโกฎเชียง โกฎสอ โกฎหัวบัว โกฎเขมา โกฎจุฬาลัมพา โกฎก้านพร้าว และโกฎกระดุก รวม ๗ สิ่ง ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีรสสุขุม สรรพคุณโดยรวมแก้ไข้ แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้หืดไอ แก้โรคปอด แก้โรคในปาก ชูกำลัง บำรุงโลหิต แก้ลมในกองธาตุ แก้ไข้เรื้อรัง แก้หอบสะอึก และบำรุงกระดุก, สัตตโกฎ สัตตะโกฎ หรือ สัตตโกฏ ก็เรียก.

โกฎทั้ง ๙ น. พิกัตยาพวกหนึ่ง ประกอบด้วยโกฎเชียง โกฎสอ โกฎหัวบัว โกฎเขมา โกฎจุฬาลัมพา โกฎกระดุก โกฎก้านพร้าว โกฎพุงปลา และโกฎฆมังสี รวม ๙ สิ่ง ในปริมาณเท่ากันโดยน้ำหนัก ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีรสสุขุม สรรพคุณโดยรวมแก้ไข้ แก้หืดหอบไอ แก้ไข้จับสั่น แก้พิษร้อน แก้ลมเสียดแทงชายโครง กระจายลมในกองริดสีดวง แก้ลมในกองเสมหะ แก้สะอึก แก้ไข้ในกองอดิสาร แก้โรคในปาก กระจายหนอง ฆ่าพยาธิ แก้ไส้ด้วนไส้ลาม ขับโลหิตร้ายอันเกิดแต่กองปิตตะสมุฏฐาน, เนาวโกฎ หรือ นวโกฎ ก็เรียก.

โกฎอนัน น. เครื่องยาศนิตหนึ่ง เป็นเมล็ดแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Psoralea corylifolia* L. ในวงศ์ Fabaceae (Legu-minosae) เป็นไม้ล้มลุกอายุปีเดียว ใบเดี่ยว ดอกออกตรงซอกใบ เป็นช่อกระจุกหรือช่อกระจะสั้น กลีบดอกสีขาวปนสีม่วง ฝักรูปไข่ เมล็ดเล็ก รูปไต สีน้ำตาลเข้ม ตำราสรรพคุณยาไทยว่า ใช้บรรเทาอาการหอบหืด แก้ท้องเสีย ใช้เป็นยาเจริญอาหาร ในตำราการแพทย์อายุรเวทของอินเดียใช้น้ำมันจากเมล็ดใช้ทาแก้โรคสะเก็ดเงินและผิวหนังอักเสบ.

โกฐน้ำเต้า น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าและรากแห้งของพืชชนิดใดชนิดหนึ่งใน ๓ ชนิด คือชนิดที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Rheum officinale* Baill., ชนิด *R. palmatum* L. หรือชนิด *R. tanguticum* (Maxim. ex Regel) Maxim. ex Balf. ในวงศ์ Polygonaceae มีชื่อสามัญว่า medicinal rhubarb พืชทั้ง ๓ ชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ราก เหง้า และลำต้น อ้วนสั้น ใบเรียงเวียน ออกเป็นกระจุก รูปค่อนข้างกลม มีหูใบเป็นปลอกขนาดใหญ่ ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกตามซอกใบและปลายกิ่ง ดอกสีขาวอมเหลือง เมื่อติดผลกึ่งผลจะถ่วงมาก ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อน รูปขอบขนานแกมรี มีสามมุมแหลมเป็นปีก ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีสรรพคุณขับลมลงสู่อุจจาระ ทำให้อุจจาระปัสสาวะเดินสะดวก เป็นยาระบายชนิด "รู้เปิดรู้ปิด" หมอพื้นบ้านนำมาหนึ่งให้สุก แล้วตากแดดให้แห้ง ผสมเป็นยาระบาย ใช้แก้อาการท้องผูก โรคริดสีดวงทวาร จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภตโกฐพิเศษ ๓ ชนิด (ร่วมกับโกฐกะลั้งและโกฐกักรา). (อ. rhubarb, จ. ตำหวง, ตั่วอึ้ง).

โกฐพิเศษ น. พิกัดยาพวกหนึ่ง มีโกฐ ๓ ชนิด คือ โกฐกะลั้ง โกฐกักรา และโกฐน้ำเต้า ตำราสรรพคุณยาไทยให้ใช้แทรกในตำรับยาตามข้อบ่งใช้และสรรพคุณของยาแต่ละขนานและของโกฐทั้ง ๓ ชนิด ตามแต่แพทย์จะเลือกใช้, โภฏวิเสศ ก็เรียก.

โภฏวิเสศ ดู โกฐพิเศษ.

โกฐพุงปลา น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นปุ่มหูด (gall) เกิดจากใบหรือกิ่งอ่อนของต้นสมอไทยที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Terminalia chebula* Retz. ในวงศ์ Combretaceae มีชื่อสามัญว่า Terminalia gall หรือ myrobalan gall เป็นไม้ต้น ผลัดใบ ลำต้นค่อนข้างเปลือไม่มีพุ่มหรืออาจมีบ้างเล็กน้อยช่วงโคนต้น เปลือกหนา ขรุขระ สีน้ำตาลแก่ ค่อนข้างดำ แตกปริเป็นร่องลึกตามยาว เปลือกในสีน้ำตาลแดง กิ่งอ่อนและยอดอ่อนมีขนสีน้ำตาลแดง ใบเดี่ยว เรียงตรงข้ามหรือเยื้องกันเล็กน้อย รูปรี รูปไข่ หรือรูปไข่แกมรูปขอบขนาน โคนมนและมักเบี้ยวเล็กน้อย ขอบใบใกล้โคนใบมีตุ่มหูด ๑ คู่ ปลายเป็นติ่งแหลม เนื้อใบค่อนข้างหนา ช่อดอกแบบช่อเชิงลด ออกเป็นช่อยาวบริเวณรอยแผลใบ ใกล้ปลายกิ่ง ไม่แยกแขนง ดอกเป็นดอกสมบูรณ์เพศ ผลรูปกลมป้อมหรือรูปกระสวย อาจมีพู่หรือสันตามยาว หรือไม่มีสัน ผลแก่สีเขียวอมเหลือง เมื่อแห้งจะเปลี่ยนเป็นสีดำ เมล็ดรูปรี ผิวขรุขระ ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีรสฝาดจัด สรรพคุณแก้ อุจจาระธาตุพิการ แก้อืดสาร แก่บิดมูกเลือด คุมธาตุ แก้ไข้จาก

ลำไส้อักเสบ แก้ไข้พิษ แก้พิษทำให้ร้อน แก้อาเจียน แก้เสมหะ พิการ แก้เมื่อยอดภายใน สมานแผล จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภตโกฐทั้ง ๙, ปูดกกล้มมอ ก็เรียก.

โกฐสอ น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นรากแห้งของพืชชนิดหนึ่งที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Angelica dahurica* (Fisch. ex Hoffm.) Benth. et Hook.f. ex Franch. et Sav. ในวงศ์ Apiaceae (Umbelliferae) ซึ่งมี ๒ พันธุ์ คือ *A. dahurica* (Fisch. ex Hoffm.) Benth. et Hook.f. ex Franch. et Sav. var. *dahurica* กับ *A. dahurica* (Fisch. ex Hoffm.) Benth. et Hook.f. ex Franch. et Sav. var. *formosana* (H.Boissieu) Yen. มีชื่อสามัญทางการค้าว่า Dahurian angelica root เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี รากอวบใหญ่ เนื้อแข็ง รูปกรวยยาว มีกลิ่นหอมจัด ลำต้นตั้งตรง เป็นร่องตามยาว สีเขียวแกมสีม่วง ใบประกอบแบบขนนก ๒-๓ ชั้น เรียงเวียน รูปไข่แกมรูปสามเหลี่ยมโคนแผ่เป็นกาบ ช่อดอกแบบช่อซี่ร่มเชิงประกอบ ออกตามง่ามใบและปลายกิ่ง ผลแบบผลแห้งแยก รูปรีกว้าง ถึงเกือบกลม ด้านล่างแบนราบ สันด้านล่างหนากว่าร่อง สันด้านข้างแผ่เป็นปีกกว้างตามร่องมีท่อน้ำมัน ๑ ท่อ ตามสันมีท่อน้ำมัน ๒ ท่อ ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีกลิ่นหอม รสขมมัน มีสรรพคุณแก้ไข้ แก้หืด แก้ไอ ทำให้หัวใจชุ่มชื้น จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภตโกฐทั้ง ๕ โกฐทั้ง ๗ และโกฐทั้ง ๙, โกฐสอจีน ก็เรียก. (จ. ปายจ้อ, เปะจี้).

โกฐสอจีน ดู โกฐสอ.

โกฐสอเทศ น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้า ที่ปอกเปลือกแล้ว ทำให้แห้งของพืช ๒ ชนิด คือ ชนิดที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Iris germanica* L. หรือชนิด *I. pallida* Lam. ในวงศ์ Iridaceae มีชื่อสามัญว่า orris หรือ orris root พืชทั้ง ๒ ชนิดนี้เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เหง้าอวบ ยาว ออกตามแนวนอน ผิวสีน้ำตาลอ่อน เนื้อในสีขาวนวลถึงสีขาวแกมเหลือง แตกแฉกเป็นเนื้อเดียวกัน มีรากมาก ลำต้นตั้งตรง ใบเดี่ยว ใบที่อยู่ใกล้เหง้าเรียงซ้อนหุ้มสลับระนาบเดียว ช่อดอกแบบช่อกระจุกเดี่ยว ออกที่ปลายต้นหรือตามซอกใบ ช่อย่อยที่ปลายมี ๒-๓ ดอก ช่อย่อยอื่นมี ๑-๒ ดอก ดอกมีกลิ่นหอม สีม่วงแกมน้ำเงิน เหลืองน้ำตาล หรือขาว กลีบเลี้ยงมี ๓ กลีบ กางหรือโค้งลง รูปไข่กลับ ผลแบบผลแห้งแตก รูปไข่ มี ๓ พู เมล็ดรูปไข่ ผิวมัน สีน้ำตาลแกมแดง เรียงช่องละ ๒ แถว ตำราสรรพคุณยาไทยใช้เป็นเครื่องยาล้างหนึ่งในตำรับยาแก้เตโชธาตุพิการ แก้ลมทั้งปวง เป็นต้น.

โกฐหอม ดู *โกฐเขมา*.

โกฐหัวบัว น. เครื่องยาชนิดหนึ่ง เป็นเหง้าแห่งพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Ligusticum sinense* Oliv. cv. chuanxiong ในวงศ์ Apiaceae (Umbelliferae) มีชื่อสามัญว่า Sichuan lovage, Sichuan lovage rhizome, Szechwan lovage, Szechwan lovage rhizome. เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เหง้าค่อนข้างกลม ผิวเป็นปุ่มปม มีข้อป่องและปล้องสั้น ลำต้นตั้งตรง ใบเรียงเวียน ใบใกล้โคนต้นรูปไข่แกมรูปสามเหลี่ยม โคนก้านแผ่เป็นกาบ ขอบใบหยักลึกแบบขนนก ๑-๓ ชั้น แฉกปลายสุดรูปไข่แกมรูปขอบขนาน ขอบจักฟันเลื่อยไม่สม่ำเสมอ ส่วนใบบนต้นรูปคล้ายใบใกล้โคนต้น แต่ลดรูป ไม่มีก้านใบ ขอบหยักแบบขนนกชั้นเดียว พืชนี้เป็นพันธุ์ปลูก ไม่พบดอก ตำรา

สรรพคุณยาไทยว่า มีกลิ่นหอม รสมัน มีสรรพคุณแก้ลมในกองริดสีดวง และกระจายลมทั้งปวง ยาไทยมักไม่ใช้โกฐหัวบัวเป็นยาเดี่ยว แต่มักใช้ร่วมกับเครื่องยาอื่นในตำรับยา จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิกัดโกฐทั้ง ๕ โกฐทั้ง ๗ และโกฐทั้ง ๙. (จ. ชวนชวอง, ชวนเกียง).

โกฐหัวบัวน้อย น. เครื่องยาชนิดหนึ่งได้จากพืชชนิดเดียวกับโกฐหัวบัว แต่เป็นสายพันธุ์พืชปลูกที่ให้เหง้าขนาดเล็ก ที่มีขายตามท้องตลาดมักเป็นเหง้าแห้งทั้งเหง้า.

โกฐหัวบัวใหญ่ น. เครื่องยาชนิดหนึ่งได้จากพืชชนิดเดียวกับโกฐหัวบัว แต่เป็นสายพันธุ์พืชปลูกที่ให้เหง้าขนาดใหญ่ ที่มีขายตามท้องตลาดมักผ่านเป็นแผ่นบาง ๆ.